

ПРАВОВІ АСПЕКТИ РЕФОРМУВАННЯ ЗЕМЕЛЬНИХ ВІДНОСИН В УКРАЇНІ

Максимчук Олена Вікторівна

Шачковська Любов Сергіївна

Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини

Період становлення незалежної України співпадає з набуттям прав приватної власності на землю величезної кількості громадян, перш за все сільського населення. Процес набуття прав приватної власності на землю спричинює цілий шлейф економічних, політичних, соціальних, ідеологічних, адміністративних наслідків, які з погляду на наш історичний досвід поки що важко оцінити.

Так склалося, що приватизація землі та реорганізація колективних пострадянських сільськогосподарських підприємств як головної виробничої структури, є предметом нагальної уваги перш за все економістів та політиків. Вагомий внесок в опрацювання теорії та практики приватизації землі в Україні зробили Саблук П. Т., Онищенко О. М., Юрчишин В. В., Молдаван Л. В., Зіновчук В. В., Гладій М. В. та багато інших. Пізніше чи раніше вирішення проблеми приватизації землі стало на порядок денний в усіх колишніх радянських республіках, кожна з яких знаходиться у різних фазах цього складного процесу [4, с.15].

Зміни у формах власності на землю ведуть не тільки до перетворень у економічних відносинах, а і до глибинних змін соціальної структури українського суспільства, формують нову, невідому для нас постать сільського жителя, який до недавнього часу ідентифікувався переважно як безземельний, безправний, безініціативний та безвідповідальний колгоспник. Зрештою відбувається зміна соціальної свідомості.

Соціальні аспекти приватизації землі та реорганізації колективних сільськогосподарських підприємств в українській науковій літературі

висвітлені досить фрагментарно [1, с.69].

Приватизація і реорганізація на селі цікавлять дослідників також і з тієї причини, що українське село переживає свого роду соціально-економічний стрес саме через новизну процесів, зламу існуючого впродовж десятиліть способу життя, пошуку нових підходів до вирішення проблем життєдіяльності та спроб зберегти традиційні форми діяльності в нових умовах.

Серед українських учених-соціологів та організацій, що займаються вивченням соціальних проблем українського села, потрібно відзначити роботи колективу вчених Інституту соціології НАН України, Українського Інституту соціальних досліджень, Центру соціальних експертиз і прогнозів Інституту соціології НАН України.

Реформування земельних відносин в Україні, як правило, пов'язують з набуттям незалежності в серпні 1991 року, хоча це не зовсім вірно. Ще у грудні 1990 року тоді ще Верховною Радою УРСР була прийняті Постанови “Про земельну реформу”, “Про порядок введення в дію Земельного кодексу Української РСР” та інші [2, с.50].

Прийняття цих законодавчих актів свідчило про розуміння необхідності змін в організації сільськогосподарського виробництва незважаючи на те, що показники врожайності та виробництва сільськогосподарської продукції саме у 1990 році були чи найвищими за всі часи існування України. Пропоновані перетворення не мали радикального характеру, але так чи інакше це був перший крок на шляху реформ у сільському господарстві. Головними завданням земельної реформи, відповідно названих документів, був перерозподіл земель різного призначення, адже до цього часу, відповідно до Конституції України 1979 року, земля належала виключно державі. Результатом прийняття названих вище законів став той факт, що землі надавались:

- у довічне спадкоємне володіння громадянам;
- у постійне володіння колгоспам, радгоспам, іншим підприємствам,

установам та організаціям;

– у користування (постійне чи тимчасове) з метою створення умов для рівноправного розвитку різних форм господарювання [2,с.63].

Другим кроком в напрямку реформування земельних відносин стало прийняття уже Верховною Радою незалежної України зимою 1991–1992 років цілого ряду законів, що, з однієї сторони, регламентували земельні відносини, з іншої, саме прийняття законів робило можливим певні зміни в земельних відносинах. Це Закони України “Про форми власності на землю”, “Про селянське (фермерське) господарство”, “Про колективне сільськогосподарське підприємство”, “Про прискорення земельної реформи та приватизацію землі”, нова редакція Земельного Кодексу України, Декрет Кабінету Міністрів України “Про приватизацію земельних ділянок”.

В результаті прийняття цих законів виникла принципово нова ситуація стосовно власності на землю:

– на рівні закону проголошено запровадження, поряд з державною, колективної та приватної форми власності на землю;

– власність на землю перестала бути монополією держави – вона надавалась на безоплатній основі громадянам для ведення селянського (фермерського) господарства (переважно в приватну власність без права продажу протягом 6 років з моменту набуття права власності), присадибної ділянки, ділянки під будівництво та колективним сільськогосподарським підприємствам для ведення товарного виробництва;

– у державній власності залишилися всі землі України, за винятком переданих у колективну та приватну власність. Держава могла передавати землі у приватну та колективну власність і надавати їх в тимчасове та постійне користування, в тому числі в оренду. Сам же закон про оренду земель сільськогосподарського призначення було прийнято у 1998 році.

Наступний крок був викликаний не стільки намаганням реформувати земельні відносини, скільки реакцією на потенційну можливість голоду в Україні. Інфляція в той час мала надзвичайно високі темпи – десятки тисяч

відсотків на рік – грошові заощадження населення зникли, заробітна плата стрімко знецінювалась. В якості хоч якого-небудь виходу громадянам було запропоновано отримувати земельні ділянки з метою вирощування продукції для сімейного споживання. Для того, щоб виникла сама можливість надати земельні ділянки громадянам, необхідними стали зміни в законодавстві і частковий перерозподіл земель сільськогосподарського призначення. В іншому випадку надання громадянам землі для ведення підсобного господарства було неможливим. На практиці жителям сільської місцевості додатково до присадибних ділянок надавалась можливість отримати ще певну земельну ділянку, розмір котрої визначався в конкретному населеному пункті. Міські жителі просто мали змогу, за бажання, мати землю для обробітку.

Верховна Рада після 1992 практично не приймала законодавчих актів, котрі мали б на меті реформування сільськогосподарського виробництва. Дальший розвиток подій в основі своїй опирався на Укази Президента України “Про невідкладні заходи щодо прискорення земельної реформи у сфері сільськогосподарського виробництва” від 10 листопада 1994 року та “Про порядок паювання земель, переданих у колективну власність сільськогосподарським підприємствам та організаціям” від 8 серпня 1995 року. Можливість паювання земель сільськогосподарського призначення, переданих у колективну власність сільськогосподарським підприємствам була передбачена ще новою редакцією Земельного кодексу України:

- паюванню підлягають угіддя, передані у колективну власність;
- право на земельну частку (пай) мають право члени колективного сільськогосподарського підприємства, в тому числі пенсіонери, які залишаються членами підприємства відповідно до списку, що додається до державного акту на право колективної власності на землю;
- у разі виходу власника земельної частки з колективного сільськогосподарського підприємства за його заявою здійснюється відведення земельної ділянки в натурі, тобто на місцевості;

– власники земельних ділянок можуть добровільно створювати на базі належних їм земельних ділянок спільні сільськогосподарські підприємства, асоціації, спілки, інші підприємства та організації. Земельні ділянки можуть бути передані у спадок, подаровані, обміняні, здані під заставу, надані в оренду або продані громадянам України без зміни їх цільового призначення [4, с.120].

3 грудня 1999 року Президентом України було видано Указ “Про невідкладні заходи щодо прискорення реформування аграрного сектору країни”, відповідно до якого колективні сільськогосподарські підприємства протягом грудня 1999 – квітня 2000 року повинні бути реформовані на засадах приватної власності на землю та майно. Інакше кажучи, з цього часу колективні сільськогосподарські підприємства формально перестали існувати як виробничі структури. Відповідно, формально землі сільськогосподарського призначення в Україні мають тільки приватну та державну форму власності. В той же час Земельний кодекс України 1992 року стосовно форм власності на землі сільськогосподарського призначення мав норму про землі колективної власності. Це протиріччя повністю зняте після прийняття нового Земельного кодексу. Фактично ж набуття прав приватної власності на землі сільськогосподарського призначення потребуватиме значних зусиль, коштів і часу [4, с.122].

Земельний кодекс 2001 року остаточно закріпив принципи приватизації земельних ділянок, що регулювалися переважно Указами Президента та нормативно-правовими актами різних суб’єктів законотворчого процесу. Короткий огляд змін у земельному законодавстві України за час набуття незалежності дозволяє відмітити певну тенденцію: піком законодавчої активності в питанні земельної власності є період зими 1991–1992 років. Потім наступив період затишшя, який тривав до кінця 1999 року. З цього часу починається принципово новий етап стосунків землеволодіння в Україні, як і новий пік активності в їх реформуванні. Двічі, у 1994 і 1995 роках спокій порушили два Укази

Президента України: “Про невідкладні заходи щодо прискорення земельної реформи у сфері сільськогосподарського виробництва” та “Про порядок паювання земель, переданих у колективну власність сільськогосподарським підприємствам та організаціям”, але до кардинальних змін вони не привели. Але за цей час була значною мірою відпрацьована методика реформування сільськогосподарських підприємств за допомогою кількох пілотних проектів [4, с.130].

З огляду наведеного, слід ще раз наголосити, що результатом прийняття перелічених вище законодавчих актів стало те, що всі землі держави мають визначеного власника – від органів державної влади до приватної особи. Безплатній приватизації підлягають тільки ті землі, що знаходяться в колективній власності та надані громадянам для будівництва та обслуговування будинку та присадибні ділянки. Виходячи з логіки діючих законів, для того, щоб приватизувати землі сільськогосподарського призначення, слід перш за все отримати землі сільськогосподарського підприємства в колективну власність. На практиці саме такі процеси і відбувалися протягом 1992–1995 років, коли колгоспи були перетворені в колективні сільськогосподарські підприємства (КСП). Таким кроком фактично була закладена можливість реформування та приватизації сільськогосподарських підприємств.

Використана література

1. Гончарук О. Соціальне середовище функціонування малого бізнесу в агропромисловому комплексі України // Проблеми малого бізнесу в АПК України і Біларусі. Доповіді міжнародної конференції. – К.: Ін-т соціології НАНУ, 1998. – С. 67–92.
2. Комплексний розвиток сільської місцевості. Зб. наук. пр. – К.: Центр розвитку сільського господарства та правової підтримки Британського фонду Ноу Хау, 2000. – 168 с.
3. Реорганизация коллективных сельскохозяйственных предприятий. – Одесса:

Одесская областная государственная администрация, Проект реорганизации крупных сельскохозяйственных предприятий Британского фонда “Нору-Хау”, 1998. – 67с.

4. Реформування сільськогосподарських підприємств. Довідковий посібник / Відповідальний упорядник В.М. Зубов. – Одеса: Астропринт, 2000. – 240 с.

РЕПОЗИТАРІЙ УДДПУ